

חצי דבר*

מתני' (בבא בתרא נו:): היו שנים מעידין אותו שאכלה שלש שנים, ונמצאו זוממים – משלמין לו את הכל. שנים בראשונה, שנים בשניה, ושנים בשלישית משלשין ביניהם. שלשה אחים ואחד מצטרף עמהם – הרי אלו שלש עדיות, והן עדות אחת להזמה.

גמ'. מתני' דלא כרבי עקיבא; דתניא, א"ר יוסי: כשהלך אבא חלפתא אצל רבי יוחנן בן נורי ללמוד תורה, ואמרי לה: ר' יוחנן בן נורי אצל אבא חלפתא ללמוד תורה, אמר לו: הרי שאכלה שנה ראשונה בפני שנים, שניה בפני שנים, שלישית בפני שנים, מהו? אמר לו: הרי זו חזקה; אמר לו: אף אני אומר כן, אלא שר"ע חולק בדבר זה, שהיה ר"ע אומר: "דבר" – ולא חצי דבר".
ורבנן האי דבר – ולא חצי דבר מאי עבדי ליה? אילימא למעוטי אחד אומר אחת בגבה ואחד אומר אחת בכריסה, האי חצי דבר וחצי עדות היא! אלא למעוטי שנים אומרים אחת בגבה ושנים אומרים אחת בכריסה.

עיי' בראשונים, שהקשו על גמרא זו: מה החילוק בין העדות על שתי השערות שאינה מתקבלת אם היתה ע"י שתי עדים לפי רבנן, להעדות על החזקה שמתקבלת אפילו ע"י שלש כתי עדים?¹ כמה מהלכים נמצאים בראשונים לתרץ קושיא זו, והרבה מהם מאירים על יסוד הפסול של חצי דבר.

---

* תודתי מסורה למו"ר מוה"ר מיכאל רוזנצווייג, שממנו שמעתי כמה מהחידושים והמקורות שנכללים בחבור הזה. תודתי גם מסורה לכמה מרבני וחבירי שעזרו לי בכתיבת והערכת החבור הזה, ובפרט למרדכי קארנבלוט, חברותא שלי כשהתחלתי ללמוד סוגית חצי דבר, יהושע בלומענקופף, ואריאל דיימונד.

¹ קושיא זו הקשה ר' ברוך מארץ יון (המובא בשיטה מקובצת כאן) והיתה כל כך קשה לו שהניחה בצ"ע.

א. שיטת הרשב"ם והבעל המאור

הרשב"ם² והבה"מ³ תרצו שהחילוק מיוסד על המציאות שחזקת ג' שנים מתרחשת לאורך תקופת שנים, ולכן א"א לראות חזקה שלמה ברגע אחד⁴. לכן, עדות אפילו על שנה אחת ממנה נחשבת דבר שלם, כיון שהמעידים עליה ראו כל מה שאפשר לראות באותה שעה מסויימת שהעידו עליו. מאידך גיסא, כל אחד מהעדים המעידים על השערות היה יכול לראות את כל השערות באותה שעה שראה שער א', כיון שבודאי היו עליה באותה שעה, כיון שהוכחת הגדלות ע"פ ב' שערות אינה אלא כששתי שערות נמצאות בבת אחת⁵. לכן, אם הוא ראה רק שער א', נחשבת עדותו לחצי דבר.

כתב הרשב"ם (כאן ד"ה אלא): "אבל ג' שני חזקה דמתני' שאין יכולין להיות כי אם בזה אחר זה ומי שרואה אכילת שנה זו אינו יכול לראות של שנה שניה אלא אם כן שוהה שנה שניה בזה המלכות הלכך כל שנה ושנה וכל יום ויום חשיב דבר שלם בפני עצמו דעל כרחק כיון דקרא למעוטי אתא ומיעוט אחד הוא דאיכא (למימר) אין לך למעט כי אם חצי דבר דמסתבר טפי למעוטי דהיינו עדות דב' שערות בשתי כתות."

לפי הרשב"ם, יש סברא לומר שעדות על כל מה שאפשר לראות בשעה מסויימת נחשבת דבר שלם טפי מדברים אחרים. לפי זה, מסתבר לומר שהרשב"ם הביין ששורש הפסול של חצי דבר הוא ראייה מחוסרת של העדים^{6,7}.

² וכן איתא במאירי (עיי' דבריו כאן, ב"ק ע:, ובסנהדרין ל:), והיא גם שיטת הר"י המובא בתוס' ב"ק ע:, שיטת הבה"מ כאן, ושיטת התוס' ר"ד. גם מובא במחזור ויטרי הלכות שחיטה מספר התרומה (עמ' 755-782) סימן קלח ד"ה צריך שיקח. גם מבואר מקושית תוס' גיטין סד: שסובר כרשב"ם, שהקשה שם לפי ר"ע ולא לפי רבנן ע"ש בדבריו.

³ באמת נראה שמהלך של הבה"מ שונה קצת משל הרשב"ם וע"ש ואכמ"ל.

⁴ ואפילו בלאו הכי, משמע מכמה מהראשונים הסוברים כשיטה הזאת שאין העדות פסולה משום חצי דבר כל זמן שאין צורך שיקרה הכל בשעה אחת.

⁵ דין זה אינו מוכח ממקור אחר, ולכן הראשונים המובאים לקמן החולקים על הרשב"ם והבעה"מ בפשטות אינם מצריכים שהשערות יהיו במקום אחד.

⁶ שאל"כ, למה נחשב דבר זה הדבר הכי מסתבר למעט.

⁷ הנחה זו נמצאת גם בקובץ שיעורים (ב"ב) סימן רנג.

ולא פסול ביכולת עדות על חצי דבר להגיד משהו בב"ד, כמו שהבינו כמה ראשונים אחרים המובאים לקמן.

עייין במלחמות ה' (ב"ק כז: בדפי הרי"ף) שהקשה על השיטות האלו ש"אדרבה, איפכא מסתברא דכיון דעדותם בשעה אחת מצטרפין אבל כשעדותן בשתי שעות טפי איתא למימר אינן מצטרפים שזהו עדות חצאין יותר!"

הרשב"ם יכול לתרץ קושייתו שמסתבר לומר שהחסרון של חצי דבר א"א לתקן ע"י צירוף כת עדים עם כת אחרת, כמו שהרמב"ן סבר, כיון שהפסול של חצי דבר לשיטתו כבר נשרש בשעת ראיתם, קודם שעת קבלת עדותם בב"ד.⁸ ובלאו הכי המושג של צירוף של הרמב"ן מחודש מאד, ועייין מ"ש לקמן בהסבר שיטתו ושיטת הראב"ד.

המעלה הגדולה של מהלך הראשונים האלו היא שעולה יפה עם שאר סוגיות שבש"ס השייכות לפסול חצי דבר, שנראה מכולן שרבנן מכשירים בהרבה אופנים אחרים ולא רק בחזקת ג' שנים. כל אחת מאותן הסוגיות דנה באופן ששתי הכתות מעידות על שני מעשים נפרדים שאינם צריכים לקרות בבת אחת – כגון: הגניבה והאכילה שעליהם נתחייב בן סורר ומורה, הגניבה והמכירה או טביחה של שור או שה, והגניבה והמכירה של נפש.

גם מיושב לפי מהלך הרשב"ם המשנה גיטין סג: שקשה לכמה מהלכים אחרים המובאים לקמן: "האשה שאמרה התקבל לי גטי צריכה שתי כתי עדים שנים שאומרים בפנינו אמרה ושנים שאומרים בפנינו קבל וקרע אפילו הן הראשונים והן האחרונים או אחד מן הראשונים ואחד מן האחרונים ואחד מצטרף עמהן." לפי הרשב"ם וסייעתו, כיון ששני דברים הללו – הקבלה ומינוי השליחות – אינם צריכים לקרות בשעה אחת, אין הפסול של חצי דבר שייך להם (לכה"פ לפי רבנן).

---

⁸ תירוץ זה אינו תלוי בשום שיטה בסוגיא המפורסמת בענין באיזה שעה עדים יכולים להצטרף זה עם זה (כגון שעת ראיה או הגדה...) כיון דבאופן של הרשב"ם כל אחד מהעדים לא ראה מה שראה חברו, ובאופן כזה מסתבר לומר שאפילו הראשונים הסוברים ששתי עדים שראו דבר אחד יכולים להצטרף זה עם זה מיד, מודים שאינם יכולים להצטרף זה עם זה.

ב. שיטת הר"י מיגש⁹

הר"י מיגש תירץ שלרבנן כל עדיות כשרות, אפילו על חצי דבר, ופסלו בב' שערות משום שהוא חצי עדות ולא רק חצי דבר. והנה צריך הקדמה קטנה כדי להבין את מקור שיטתו (שנמצא בנדה נב:): "אמר רב יהודה אמר שמואל: שתי שערות שאמרו – אפילו אחת על הכף ואחת על הביצים. תניא נמי הכי: שתי שערות שאמרו – אפילו אחת בגבה ואחת בכריסה, אחת ע"ג קשרי אצבעותיה של יד ואחת ע"ג קשרי אצבעותיה של רגל – דברי ר' שמעון בן יהודה איש כפר עכו שאמר משום רבי שמעון. ורבנן אמר רב חסדא: עד שיהו ב' שערות במקום אחד ... מתני'. שתי שערות האמורות בפרה, ובנגעים, והאמורות בכל מקום – כדי לכוף ראשן לעיקרן – דברי רבי ישמעאל, ר"א אומר: כדי לקרוץ בציפורן, ר' עקיבא אומר: כדי שיהו ניטלות בזוג. גמ'. אמר רב חסדא אמר מר עוקבא: הלכה כדברי כולן להחמיר."

מבואר מגמרא זו שרבנן פסלו באחת בגבה ואחת בכריסה, ולכן פסק הר"י⁹ (יבמות מה. בדפיו) והרמב"ם (אישות ב:יז) כדבריהם. אכן, מבואר בתוס' שם¹⁰ שתוס' חלק וסבר ש"הלכה כדברי כולן להחמיר" מוסב לא רק על המשנה אלא אפילו על הברייתא, ולכן הלכה כרבנן רק בחליצה ולא במיאון (כשהצורך לב' השערות להיות במקום אחד נמצא לקולא).¹¹

לפי הראשונים שפסקו כרבנן שם לכל מילי, אפילו אם נקבל את השנים האומרים אחת בגבה וגם השנים האומרים אחת בכריסה, עדיין אין שום טעם לחשבה כגדולה, כיון שאין לה שתי שערות במקום אחד, והיינו הפסול הנזכר בגמ' ב"ב. ואפילו אם היתה כת אחת שמעידה על שעה אחת בגבה של קטנה וגם על שעה שניה בכריסה אינה כלום. ולפי זה, מדויק מהגמרא בב"ב שאין פסול חצי דבר כששנים אומרים "אחת בגבה מימין" ושנים אחרים

⁹ באמת שיטה זו כבר נמצאת בהר"י כאן (ל. בדפיו), ע"ש, אלא שצ"ע בעיקר שיטתו, שהזכיר בתוך דבריו החילוק ש"מהניא עדותם לענין פירות" ג"כ. ועיין בה"מ בב"ק (כח. בדפי הר"י) שהקשה זה על הר"י.

¹⁰ דיוק זה נמצא בההערות על הריטב"א במהדורת מוסד הר' קוק.

¹¹ שתי דעות אלו מופיעות ג"כ בשולחן ערוך (אה"ע ס' קנ"ה סעי' י"ז), ומצאתי בביאור הגר"א שם שגם הוא הסביר מחלוקתם כשכתבתי.

“אחת בגבה משמאל”, לפי רבנן. דהיינו, רבנן חלקו על ר"ע מכל וכל ומכשירים כל אופני חצי דבר – זהו שיטתו של הר"י מיגש.

גם שיטה זו עולה יפה עם שאר סוגיות שבש"ס המתייחסות לחצי דבר, שנראה מהם שרבנן הכשירו בהרבה אופנים אחרים ולא רק בחזקת ג' שנים, ולפי שיטת הר"י מיגש רבנן באמת הכשירו כל אופני עדות על חצי דבר.

אכן, יש להקשות מראית הר"י מיגש מהגמרא בנדה על הראשונים האחרים שחלקו עליו. ואפשר לומר שפסקו כתוס' (שם בנדה) שהזכרתי, ולכן יכולים להסביר את הגמ' בב"ב לענין מיאון. א"נ יכולים לומר דאתיא דלא כהלכתא.¹² גם יש אפשרות שלישית, שסברו כדעת הגאונים (המובאים בריטב"א שם) שרבנן לא באו לומר ששתי השערות תהיו דוקא במקום אחד אלא שתהיו ב"מקום המיוחד", במקום הערוה, ולא בשאר מקומות שבגוף. לפי פירוש זה, רבנן באמת הסכימו שאחת בגבה ואחת בכריסה מצטרפים, כי "גבה" ו"כריסה" הם רק כינויים¹³ לשני מקומות נפרדים באותו מקום של אשה.¹⁴

אבל באמת יש שתי קושיות עצומות על שיטת הר"י מיגש.¹⁵ הראשונה, למה צריכים מיעוט לאופן כזה – לכאורה פשוט שהכתות אינן מצטרפות, כיון שאפילו בצירוף אינן מעידות כלום! אם כת אחת של עדים המעידה על שתי שערות נפרדות בשני מקומות נפרדים אינה נחשבת לכלום,

¹² כן איתא בחד דעה בריטב"א כאן, ובבה"מ כאן, וכן נראה דעת הרמב"ם שפסק כר' שמעון (ומסתימת לשונו לא פירש כהגאונים שפירשו "מקום מיוחד"), וע"ש שהביא את הדין באופן אחר משהובא בגמרא, שהחליף "גב וכרס" ב"ימין ושמאל", ובפשטות הוא כדי שיהיו שתי השערות במקום אחד כדי שעדות המעידים עליהם תהיה פסולה משום חצי דבר בלבד ולא משום חצי עדות. ועיין כסף משנה שם שהסביר דברי הרמב"ם באופן אחר. ועיין גם המאירי הנ"ל בהערה 2.

¹³ גם זו במחלוקת שנוייה, כי הרבה ראשונים סברו שהם הגב והכרס ממש. עיין רשב"א כאן בב"ב, הר"י מיגש כאן, תוס' נדה נב, ועיין ריטב"א שם ובהערות עליו (במהדורת מוסד הרב קוק).

¹⁴ וגם עיין דברי הרשב"א כאן, ואפשר שיש לו מהלך רביעית.

¹⁵ עיין ביד רמה כאן, הבה"מ על ב"ק ל:, והרבה ראשונים אחרים שהקשו ככה. ועיין בהערה 76 של הר' משה שמואל שפירא על הר"י מיגש הנ"ל.

ודאי כשצריכים שתי כתות להעיד על אותו דבר תהיו פסולות! והשנייה – הגמרא כבר דחתה האפשרות למיעוט כזה שורה אחת למעלה, "אילימא למעוטי אחד אומר אחת בגבה ואחד אומר אחת בכריסה, האי חצי דבר וחצי עדות היא!" וצ"ע איך יתרוץ.¹⁶

ג. שיטת הרי"ף

הכת השלישית בראשונים¹⁷ הולכת בשיטת הרי"ף (כמו שהביאה תוס' גיטין סג.; ועי' לעיל הערה 8). הראשונים האלו סברו ששלש הכתות מצטרפות לחזקה לפי שנפקא מינה דעדות כל אחת מהן לחייב את המחזיק לשלם למערער תחת פירות השדה שאכל באותה שנה, ולכן "דבר שלם הוא." הם סברו שהפסול של חצי דבר הוא פסול רק ביכולת של בית הדין לקבל את העדות אם לא ידע דבר שלם אחר קבלת עדות זו, ואין פסול זה שייך לשעת ראיית העדים כלל. וי"ל שחידוש זה של הרי"ף נובע מדברי הגמרא בבא קמא דף ע.; ששם הסבירה הגמרא אופן של חצי דבר שכשר אף לפי ר"ע: "מודה רבי עקיבא, בשנים אומרים קידש ושנים אומרים בעל, דאע"ג דעדי ביאה צריכי לעדי קדושין, כיון דעדי קדושין לא צריכי לעדי ביאה – דבר קרינא ביה.¹⁸ ה"נ אע"ג דעדי טביחה צריכי לעדי גניבה, כיון דעדי גניבה לא צריכי לעדי טביחה – דבר קרינא ביה." היתר זה מבואר גם מגמרא אחרת¹⁹ (סנהדרין פו:), "הכל מודים בבן סורר ומורה – בעדים הראשונים שאין נהרגין, מתוך שיכולין לומר להלקותו באנו. והכל מודים בבן סורר ומורה – בעדים אחרונים

¹⁶ באמת הרי"ף מיגש עצמו כבר הרגיש בזה, ע"ש בסוף דבריו שביאר הצריכות להגזיח "כ שלא תאמר כיון דכל חצי מינייהו במקום הראוי הוא תדע שהרי אילו היה חצי אחר עמו היתה העדות נגמרת עכשיו שהן בב' מקומות וכל מקום מהן מקום ראוי לאותו דבר הוא כי הוה שני חצאין מכל דבר שבעולם שקולין הוה כנגד דבר גמור קמ"ל דלא הויא עדות כלל דדבר אמר רחמנא דבר שלם ולא שני חצאי דבר ואע"פ שהן שקולין כנגד דבר שלם."

¹⁷ ומהם הרשב"א המובא בתוס' כאן והראב"ד סנהדרין (ל). ועיין ספר הישר סימן תשפד וממש"כ שם משמע שסובר כהרי"ף אבל אינו מבואר, ועדיין צ"ע.

¹⁸ יש דיון בראשונים באיזה ביאה דברה הגמרא, ועיין ברשב"א.

¹⁹ עיין חידושי הר"ן שם בסנהדרין ותוס' שם ד"ה מודה שמבואר מדבריהם שזהו אותו הכשר של קידש ובעל.

שנהרגים, מתוך שעדים הראשונים יכולין לומר²⁰ להלקותו באנו, והני כוליה דבר קא עבדי ליה.”

מבואר מאלו שהפסול של חצי דבר לד"ה²¹ אינו שייך אפילו לכת השניה כשהראשונה כבר העיד על דבר שלם בפני עצמה. מזה מבואר שהפסול של חצי דבר אינו שאי אפשר לפסוק דין ע"י עדות הבאה בחלקים, אלא שאי אפשר לקבל עדות שאינה מודיעה לנו דבר שלם כשמקבלים אותה.²² מאידך גיסא, לפי הבנה זו של הפסול של חצי דבר, אפשר לקבל עדות המורה על דבר שלם, כמו חלות קידושין או חיוב מכות, ואח"כ לצרף עמה עדות שניה כדי שתהיה לנו ביניהם עדות שלם על דבר שני השונה מן הראשון לגמרי – וזהו ממש הסבר הרי"ף כאן להיתר צירוף כמה כתות להעדות על חזקת ג' שנים. ולפי זה צריך להסביר למה חלק ר"ע רק בעדות על חזקת ג' שנים ולא בשאר האופנים שנחשבים כקידש ובעל כמ"ש. ועיין הראב"ד (כתוב שם להראב"ד, סנהדרין יט. בדה"ר) שהסביר שסבר ר"ע ש"מזכות לחובה לא מהפכינן, וא"א לב"ד לצרף ראיות של בעל דין אחד לטובת בעל דין אחר.^{23,24}

²⁰ ונקט לשון זה מפני שגם בא לתרץ איך יכול להיות שהעדים הזוממים (הנדונים שם) פטורים ממיטה אע"פ שחייבו את הנדון מיתה.

²¹ יש להדגיש שלשיטת הרשב"ם והרי"ף מיגש ההכשר הזה נצרך רק לפי ר"ע, אבל לפי רבנן פשוט שאופנים כאלו אינם פסולים משום חצי דבר. וזהו המהלך הכי פשוט בגמ' האלו, ואכמ"ל.

²² ואפשר שלפי זה לפעמים צריכים להקפיד על סדר הגדת העדים בב"ד, או לכה"פ שיעידו שתי הכתות בשעה אחת.

²³ ועיין קובץ ביאורים ב"ק סימן נ"ז שהסביר הרי"ף בדרך כלל כשפירשתי אבל ע"ש שהביא הסבר אחר לשיטת ר"ע.

²⁴ ועיין בחידושי ר' נחום לב"ק ע: שהציע אפשרות אחרת להסביר שיטת ר"ע, ובפשטות מיוסד על ההנחה שר"ע חלק על רבנן מכל וכל והבין שפסול חצי דבר מתייחס לראיית העדים, ויש למצוא מקור לדבריו בדברי הר"ן בסנהדרין. שוב מצאתי בספר אבי עזרי על הרמב"ם פכ"א ה"ט שהוא ג"כ הסביר שיטת ר"ע בדרך אחר, שהסביר שם שר"ע סבר שכיון שאחר שמקבלים עדות על השנה השלישית נהפך הפסק מהשלמת פירות המערער לפטור מהשלמת פירות וחזקת הקרקע למחזיק, א"א לפסוק חזקה למחזיק המיוסדת על עדות זו, שטעם הכשרה מיוסד על ההנחה שאין הקרקע של המחזיק. וגם יש מהלכים אחרים, ואכמ"ל.

אלא שלא הסכימו כל הראשונים להסבר הזה בדינים של "להלקותו באנו" ו"קידש ובעל" ובהתייחסותם לחצי דבר. עיין בחידושי הר"ן לסנהדרין פו. שהסביר שהטעם לדינים האלו הוא "שאחר שהראשונים עשו דבר לעצמן, החיוב כאלו בא על האחרונים, שעליהם חייבה תורה, בתנאי שיהיה אותו המעשה קודם, כמו ביאה שלאחר קידושין." אבל באמת אפשר שדברי הר"ן האלו נצרכים רק אליבא דר"ע, ואפשר שגם הר"ן הסכים עם הסבר הרי"ף אליבא דרבנן,²⁵ כמו שנסביר לקמן.

בניגוד להר"י מיגש והרשב"ם, יש במושכל ראשון כמה קושיות עצומות על מהלך הרי"ף מכמה סוגיות בש"ס. למשל:

א. המשנה (גיטין סג:) הני"ל (בענין עדי מינוי שליח לקבלה ועדי קבלת הגט).²⁶
 ב. הגמרא (סנהדרין פו:) (לפי הה"א וגם לכל הפחות לפי שיטת ר' יוחנן למסקנא) שסברה שלשיטת רבנן אפשר לחלק העדות על הגניבה והמכירה של נפש בין שתי כתות, ואע"פ שהעדים הראשונים אינם מחייבים את הנדון מלקות (וגם לא דבר אחר).

ג. ההו"א של הגמרא (ב"ק ע:) שסברה שלשיטת רבנן אפשר לחלק העדות הנצרכת לחיוב תשלומי ד' וה' בין שתי כתות של עדים – אחת על הגניבה, ואחת על המכירה או טביחה של השור או השה.^{28,27}

²⁵ דהיינו שאפשר שהסכים לענין קידש ובעל והדין של הלקותו באנו, אבל הר"ן לא הסכים לשיטת הרי"ף בטעם שרבנן הכשירו עדות לחזקה הבנויה מן כתות נפרדות, ועיין לקמן להסבר שיטתו.

²⁶ עיין תוס' שם ובב"ק ע: שהקשו קושיא זו והביאו תירוצים אחרים. ועיין בחידושי ר' נחום (ב"ק ע:) שהעיר שיש תוס' אחר (ב"ק שם ד"ה דאף) שמוכח מדבריו שלא הבין את דברי הרי"ף כשפירשתי, ולכן מסתבר שהתוס' הזה הביא תירוצים שאינם עולים יפה עם המהלך שכתבתי.

²⁷ הרמב"ן ואחרים דחו קושיא זו מפני שבהה"א הגמרא עדיין לא ידעה שגם רבנן דרשו "דבר" – ולא חצי דבר. "הראב"ד דחה אותה בענין אחר, שנפקא מינה מעדותם לענין פחת שחיטה (אם אנו יודעים ממקור אחר ששור זה היה של אותו מ"ק קודם לכן).

²⁸ בניגוד לשאר הקושיות, לפי קושיא זו קשה גם יכולתינו לקבל עדות הכת השנית, כי הגמרא עדיין לא התייחסה להיתר של קידש ובעל.

ד. הגמרא (סנהדרין שם, לכל הפחות לפי ר' יוחנן למסקנא) שסברה שלשיטת רבנן אפשר לחלק העדות על הגניבה והאכילה של בן סורר ומורה בין שתי כתות, ואע"פ שהעדים הראשונים אינם מחייבים אותו מלקות (וגם לא דבר אחר).

לתרץ הקושיא הראשונה, עיין בחידושי הרמב"ן (שם בגיטין) שתירץ ש"מכיון שמינהו שליח נעשה ידו כידה מעתה ולכשיתן לה תתגרש".²⁹ כוונתו היא שהגדה על חלות שלמה כעשיית שליח³⁰ ג"כ נחשבת דבר שלם להכשיר מפסול חצי דבר. תירוץ זה, אע"פ שהוא מחודש, מספיק לתרץ קושיא זו אף לשאר המהלכים המובאים לקמן בענין שאלתינו המרכזית, וגם מהני לתרץ גמרא זו אף לדעת ר"ע.³¹

לענין שלש הקושיות האחרונות, עיין לחם משנה (הל' עדות פכ"א ה"ט) שתירץ שכל אחת מאותן גמ' דנה באופן שהעדים הראשונים העידו על מעשה הגניבה, ולכן עדותם הועילה לכה"פ לפסול את הגנב לעדות.³² גם תירוץ זה הולך על דרך קרוב מאד להסבר הרי"ף לענין חזקה – מאחר שכל כת מהעדים הגידה לנו חלות גמורה, שוב אין עדותה נקראת עדות על חצי דבר אלא על דבר שלם, אפילו לענין דברים אחרים. אבל באמת דברי הלחם משנה דחוקים קצת.³³

²⁹ ועיין חידושי הריטב"א שם (במהדורת מוסד הר' קוק בחלק "חידושים מכ"י") שכתב שזה מהני להכשיר עדות על מינוי שליח לקבלה ולא על מינוי שליח להולכה.

³⁰ והמושג שלפעמים יש חלויות שנחשבות דברים שלמים הוא דבר פשוט, כיון שעדות כת אחת שיש לקטנה שתי שערות אינה מעידה על שום דבר לב"ד חוץ מחלות גדלות, ולא חיוב ממון או עונש בפני עצמו.

³¹ אלא לא לפי חידושי הר"ן אליבא דר"ע שאביא לקמן, וגם תוס' בכמה מקומות לא רצה לתרץ כן.

³² ע"ש שהביא הסבר אחר לשתיים מהגמ' הנ"ל, שהעדים מחייבים את הגנב ממון. אבל ע"ש שהקשה שתירוץ זה אינו מספיק לענין העדות על מי שגנב ומכר נפש.

³³ יש לכה"פ שני טעמים נפרדים שדבריו דחוקים: הראשון, שאפשר שלפי זה א"א להכשיר כתות נפרדות כשהנדון כבר נפסל לעדות קודם שבאו העדים הראשונים, והשני, שלפי זה צריך לעיין למה אמרה הגמרא טעם של "להלקותו באנו" שורה אחת למעלה. ואפשר לתרץ את הקושיא השנייה אם "לפסולו לעדות באנו" אינה טענה מספקת לפטור את העדים הזוממים ממיתה, ועיין תוס' שם (ד"ה גניבה).

אכן, עיין הראב"ד (כתוב שם להראב"ד, סנהדרין יט. בדה"ר) שהקשה על הרי"ף מהגמרא בסנהדרין, ותיירץ תירוץ נפלא בענין אחר לגמרי:

ור' יוחנן אמר נהרגין גניבה אתחלתא דמכירה הוא וכאלו העידו גם הם על המכירה, ובין לר' עקיבא [ובין ל]רבנן אין כאן חצי דבר, וכשם שהגניבה אתחלתא דמכירה כן המכירה סוף הגניבה, ושתי העדויות מעורבות ואינן חלוקות וכולן נהרגין, והוא נהרג אם לא הוזמו. וטעם הדבר לפי שהגונב נפש אי אפשר לו להטמינו ואינו אלא להרחיקו ולמוכרו למי שאין מכירין אותו. ובידוע הוא כי עידי [הגניבה] יודעים היו בעידי [המכירה] ובתחלת עדותם כמו כן על הגנב לתחלת המכירה העידו כי הם יודעים שסופו לימכר. וזה הטעם כמו כן בעידי בן סורר ומורה דפליגי חזקיה ור' יוחנן. דר' יוחנן אמר גניבה אתחלתא דאכילה היא וכאלו העידו גם הם על האכילה ואין כאן חצי דבר.

לפי הראב"ד, אף לפי ר"ע בודאי אין פסול לפסק ע"פ דבר הבנוי משתי עדויות נפרדות – הדין של חצי דבר הוא רק שא"א לב"ד לקבל עדות אא"כ נודע לו דבר שלם ע"י התקבלותה. לכן, כשיש צירוף בין שתי כתות של עדים, ונחשבות כאלו הן מעידות ביחד על דבר שלם, אפשר לקבל עדותן. כל זה תלוי בשיטת הרי"ף וסייעתו (והראב"ד בתוכה) שפסול חצי דבר הוא רק שאי אפשר לב"ד לקבל עדות אא"כ נודע לה דבר שלם ע"י התקבלותה.

לפי דרכו של הראב"ד אפשר לתרץ שלש הקושיות האחרונות, אבל הגמרא בגיטין עדיין קשה (כי א"א לומר שמינוי השליח לקבלה שעשתה האשה מורה כלום על כוונת הבעל לגרש), ולכן גם הוא צריך לתרץ כמו שתירץ הרמב"ן לעיל.³⁴

צריך להדגיש שלשיטת הראב"ד יש עדיפות כשהכתות של עדים יותר שייכות זו לזו, בניגוד להרשב"ם שאמר להיפך, דאזלי לשיטותיהם: אם פסול חצי דבר מתייחס לראיית העדים, כמ"ש הרשב"ם, מסתבר לומר שא"א לצרפם יחד, כי כבר פסולים היו קודם שבאו לב"ד. אבל אם הפסול מתייחס לקבלת

³⁴ וגם אפשר שיתרץ כתוס' גיטין סג: ע"ש.

העדות בב"ד בלבד, כמו שהבינו הרי"ף והראב"ד, יותר מובן איך מצטרפות שתי כתות כשיותר שייכות זל"ז, כי ע"י שב"ד קבל שתי העדויות ביחד, אפשר שיכול לצרפן זו עם זו.

נמצא שלפי דעת הראב"ד יש ארבעה אופנים חלוקים:

א. כת אחת מעידה על שעה בגבה וכת אחרת מעידה על שעה בכריסה – כיון שכל כת בפני עצמה אינה פועלת שום חלות וגם אינה מגדת התחלת שום דבר, שניהן נחשבות חצי דבר לדברי הכל.

ב. כגון כת אחת מעידה שקידש ואחרת מעידה שבעל – כיון שהראשונה מעידה על חלות בפני עצמה, מגדת דבר שלם ויכול ב"ד לקבל אותה. אח"כ, יכול ב"ד לקבל גם את העדות של השניה ממילא, כיון שגם היא השלימה הודעת דבר שלם לב"ד.

ג. עדות חזקה – לפי רבנן, היא בדיוק כקידש ובעל, אבל לפי ר"ע, "מזכות לחובה לא מהפכין".³⁵

ד. כשאחת מהעדויות מתחלת השניה, דהיינו שיש אפשרות גדולה שיקרה הדבר השני אחר הראשון, אע"פ שכששתי העדויות נפרדות אינן פועלות כלום, מקבלים שניהן ביחד.

לפי הראב"ד, הדין הד' אינו מספיק להסביר שיטת רבנן בחזקת ג' שנים.³⁶

ד. שיטת הרמב"ן והרשב"א

אבל יש כת רביעית בראשונים שהסבירה אף שיטת רבנן גבי חזקה באופן שקרוב לדין הד' בשיטת הראב"ד. עיין חידושי הרמב"ן (ב"ב נו:):

אבל לרש"י³⁷ ז"ל יש בה פירוש יותר מחוור, דגבי קטנה היינו טעמא דלא מצטרפי משום דכל כת וכת אקטנה קא מסהדי,

³⁵ עיין הערה 23.

³⁶ זה יכול להיות מפני שסבר ששנה אחת מחזקה אינה אפילו התחלה לה, או מפני שאין הריעותא שעליה נבנית החזקה חל עדיין, או מפני שאין מוחזקות או תפיסה שקורה מיד בהיות המחזיק בקרקע, ואין כאן מקום להאריך בענין זה.

³⁷ בפשטות, כוונתו לדברי רש"י (ב"ק ע:).

וכאומר אני קטנה ראיתיה, שאין אחת מהן מעידה לא בגדלותה ולא בהתחלת גדלותה שאף הקטנה שבקטנות אפשר שיהא לה שיערה אחת, וכשאתה מעמידה על אותה חזקה אכתי קטנה היא שאם לא נולד שום דבר אחר אפילו עמדה בשער הזה כל ימיה קטנה היא, אבל גבי חזקה כל אחת ואחת מעידה שהוא מוחזק בה כאדם המחזיק בשלו, שמאחר שהוא טוען אני לקחתיה ואין אנו צריכין אלא שיהא אוכלה כאדם האוכל את שלו ואלו מעידין כן, אע"פ שאנו צריכין עדות אחרים מפני שאנו חוששין שמא יצאת מרשותו ולא עמדה בחזקתו אלא אותה שנה, מכל מקום אם תעמידנה בחזקתה בעדות זו שלו היא, נמצאת עדות זו התחלת עדות שניה שהרי העידו שראו אותה ברשותו של זה ולא יצאה מרשותו בפניהם ושלו היא אם לא נולד שם דבר אחר שתצא מרשותו, הילכך עדות שתיהן בדבר אחד הוא, וזהו שכתוב במקצת הנוסחאות הני אמרי אכתי קטנה היא והני אמרי אכתי קטנה היא.

יש מי שהבין מהדברים האלו ששיטת הרמב"ן דומה לשיטת הרי"ף, שכמו שהרי"ף סבר שתשלומי הפירות שהעדים מחייבים את המחזיק מהני שתחשב עדותם דבר שלם, דהיינו דבר חשוב, כמו כן הרמב"ן סבר שכל עדות על התחלת דבר³⁸ נחשבת דבר חשוב,³⁹ ולכן מהניא אותה התחלה שתחשב עדותם דבר שלם. אכן, שיטה כזו נמצאת בראשונים אחרים,⁴⁰ אבל באמת מדויק מלשון הרמב"ן שהוא הסביר באופן אחר. הרמב"ן כתב שהטעם

³⁸ גם במבט הראשון אפשר להסביר דבריו באופן אחר הדומה לזה, ששנה אחת מחזקה "מדינא בהכי סגי"א" כמש"כ הרי"ן כאן (ועיין לקמן מה שכתבתי בשיטתו), ועיין דברי הגנזי הגר"ח (סימן נ"ו).

³⁹ יש למצוא מקור למהלך כזה בלשון המלחמות ה' על מסכת ב"ק שכתב ש"א... אין אנו צריכים אלא שיהא אוכל אותה כאדם האוכל את שלו ואלו שמעידין אנו ראינוהו אוכל אותה כאוכל את שלו עדות שלם היא. " אבל שורה זו אינה מופיעה כלל בפירושו ל"ב שהבאתי כאן, ועוד דמדויק כאן בלשונו שהרמב"ן אינו סובר כמהלך הזה.

⁴⁰ עיין ההסבר לקמן בר"ן בב"ב ובר"ן בסנהדרין.

שמכשירים כל כת המעידה על שנה אחת מהחזקה הוא ש"נמצאת עדות זו [של הכת הראשון] התחלת עדות שניה," "ונמצאת עדות שתייהן בדבר אחד," וגם כפל אלו הלשונות בפירושו על הרי"ף בב"ק (מלחמות ה' כז: בדפי הרי"ף). גם מדויק מלשונו שם כשהקשה על הרשב"ם (ועיין לעיל במ"ש בקושיא זו) שהרמב"ן הבין שיש אפשרות לשתי כתות נפרדות להצטרף ע"י תוכן עדותן אם התוכן של כל אחת מתייחס להאחרת. ולכן יש לפרש כוונת הרמב"ן באופן דומה להדין הרביעית של הראב"ד – כשאחת מהעדויות היא "אתחלתא דשניה", בית הדין יכול לקבל שתי העדויות ביחד, כיון שאחר התקבלותן יודע דבר שלם. וכדי שתהיה אתחלתא, צריך להיות שמכללה של הראשונה יש רגלים לדבר שמה שהכת השניה מעידה עליו יקרה גם כן.⁴¹ בסכום, הטעם שעדות של כל כת מעדי החזקה נחשבת דבר שלם אינו ש"דבר מחודש, אע"פ שאינו פועל חלות, נחשב דבר שלם לענין חצי דבר, "אלא ש"עדות על דבר שהוא אתחלתא של דבר אחר, שיש רגלים שיקרה אחריו, יכולה להצטרף עם עדויות אחרות על אותו דבר אחר שיחשבו כל העדויות דבר שלם."^{42,43}

המהלך הזה מדויק גם בדברי הרשב"א כאן, עיין שם שכתב הסבר זה של הרמב"ן והוסף בסופה, "הילכך עדות שתייהן כדבר אחד הוא."⁴⁴

⁴¹ עיין הערה 39. ואפשר שלפי המהלך שכתבתי כוונתו בלשון "עדות שלם" אינה שנחשבת דבר שלם ולפיכך מופקעה מפסול של חצי דבר, אלא שעדות שלם היא שנחשבת התחלה שלמה של דבר.

⁴² ויש לתמוה – למה לא הביא הרמב"ן ראייה לשיטתו מהגמרא סנהדרין (פו:)? אבל באמת זה אינו קשה כ"כ, כיון שכבר מצאנו בקושייתו על הרשב"ם (בהמלחמות ה' שהבאתי) שהניח שהמושג של צירוף הוא דבר פשוט, וגם מדויק מלשונו כאן שעיקר חידושו אינו שיש מושג של צירוף בעלמא, אלא שזה מהני להסביר את החילוק בין שערות לחזקה.

⁴³ יש לשאול הטעם לחלוקת הרמב"ן על הרי"ף, מכיון שגם הרמב"ן הסכים להרי"ף שאפשר לקבל עדות שעושה דבר בפני עצמו ואח"כ לצרפה עם עדות אחר שתחשב השניה כדבר שלם, כמו שהבאתי לעיל בתירוץ להגמרא בגיטין, ש"מכיון שמינהו שליח נעשה ידו כידה מעתה ולכשיתן לה תתגרש." וי"ל שרמב"ן סבר שעדות של בעל דין אחד א"א תועיל לבעל דין אחר, כמו שהסביר הראב"ד בשיטת ר"ע (עיין לעיל). ועיין הערות 23, 24.

⁴⁴ המושג שעדות על שנה אחת של אכילת פירות נחשבת דבר מחודש וחשוב הוא מושג יותר מחודש לפי הרשב"א, כי הוא הבין שיסוד ההפעלות של חזקת ג' שנים הוא שמכיון שמ"ק לא מיחה אלא אחר ג' שנים, "מחזי כמערים לשתוק עד שיאבד זה ראיותיו" (לשון הרשב"א

ה. שיטת השיטה מקובצת

בשיטה מקובצת כאן (ב"ב) נמצא מהלך נפלא, שאינו נמצא בשום מקום אחר שראיתי. כתוב שם "גבי שערות, שביאתן הוא הגדלות, אמרינן ביה חצי דבר, אבל בחזקה שאינה אלא לראיה ואינו גוף הקניה לא אמרינן ביה חצי דבר." יש כמה קושיות גדולות על שיטה זו,⁴⁵ ובאמת החילוק עצמו מחודש מאד מכמה טעמים, ואין כאן מקום להאריך.⁴⁶

ו. שיטת חידושי הר"ן בסנהדרין

כבר כתבתי לעיל מה שכתב הרמב"ן להסביר שיטת רש"י, ובאמת נמצאים ג"כ דרכים אחרים בראשונים להסביר שיטתו. כנראה שכל הפירושים נובעים מרש"י (ב"ק ע:): שכתב "אכתי קטנה היא כו' – הלכך לא מצטרפין אבל לגבי חזקה כולן מעידין שהיה מוחזק בה."

בב"ב (טו.) ולפ"ז בלי דברי הרשב"א לענין חצי דבר, אינו מוכח שיש שום דבר המורה שהמחזיק קנה את הקרקע עד שכלו כל שלש השנים. אבל עכשיו, לפי דבריו כאן, מבואר שיש משהו המסייע לטענת המחזיק אפילו אחר רק שנה אחת. אכן, שמעתי ממור"ר הר"י מיכאל רוזנצווייג שבאמת אפילו לשיטת הרמב"ן, שפירש (ב"ב מב.) שטעם ההפעלות של חזקת ג' שנים הוא ש"כיון דהאי שתק רגלים לדבר, אלא שתוך שלש אמרינן ליה למחזיק אחוי שטרך, ולאחר שלש כיון דלא מזדהר ביה טפי איתרע ליה האי טענה ואמרינן לא לחנם שתק," צריך לומר שיש "תפיסה" או "שינוי מוחזקות" שקורה מיד, והדבר הזה מוציא את העדות על אותה שנה מכלל חצי דבר. דבר זה מבואר מלשונו, שלא הדגיש את הריעותא שמיד, אלא כתב ש"גבי חזקה כל אחת ואחת מעידה שהוא מוחזק בה כאדם המחזיק בשלו, שמאחר שהוא טוען אני לקחתיה ואין אנו צריכין אלא שיהא אוכלה כאדם האוכל את שלו ואלו מעידין כן, אע"פ שאנו צריכין עדות אחרים מפני שאנו חוששין שמא יצאת מרשותו ולא עמדה בחזקתו אלא אותה שנה, מכל מקום אם תעמידנה בחזקתה בעדות זו שלו היא." ועיין דברי הרמב"ן (לג: ד"ה א"ה) ששם ג"כ משמע שסבר כיסוד הזה. אבל עיין בגנוזי הגר"ח (סימן נ"ו) שלא הבין את הרמב"ן כאן על דרך זה, אלא כתב שם שהרמב"ן אול לשיטתו, שריעותא שעליה מבונה החזקה כבר היתה בשנה הראשונה, וזהו הדבר המוציא את העדות על שנה אחת מכלל חצי דבר.

⁴⁵ למשל – כל הסוגיות המובאות לעיל (בסנהדרין, ב"ק וכו') שמהן מבואר שרבנן מכשירים בכמה דברים שאינם רק ראיות. ואע"פ שאפשר לתרץ לו ע"פ כמה מהמהלכים המובאים לעיל לראשונים אחרים, באמת אינו מבואר שסבר כשום א' מהם, וצ"ע.

⁴⁶ המושג שחזקת ג' שנים היא רק ראיה בניגוד לשתי שערות מחודש מאד משני הצדדים, כי יש סוגיא ארוכה גבי שתי שערות אם הן רק ראיה על גדלות או פועלות אותה, וגם יש סוגיא ארוכה לענין מהות ההפעלות של חזקת ג' שנים, ואין זה מקומן.

כמדומני שהרמב"ן הבין מדברים האלו שכיון שכולם מעידים על התחלת חזקה, מצטרפים זה עם זה ולפיכך כל כת אינה נחשבת חצי דבר. אבל עיין בהפירוש המיוחס⁴⁷ להר"ן על מסכת סנהדרין (דף פו.) שפירש כוונת רש"י בענין אחר. לדעתו, החילוק בין שערות לחזקה הוא ששערה אחת אינה מורה כלום אפילו על 'התחלת גדלותה', והיינו מ"ש בגמ' ב"ק "הני אומרים קטנה היא והני אומרים קטנה היא." המציאות של שערה אחת אינה משנה כלום ממה שכבר ידוע לב"ד מקודם לעדותם. אבל שנה אחת של חזקה אינה כן – היא נחשבת שפיר התחלת חזקה, כיון שהיא מורה דבר מחודש שחשוב לבית דין. וטעם לזה, שאין דרכו של אדם לעשות אפילו משהו על שדה חברו אא"כ קנאו ממנו, ולכן יש רגלים לדבר שאחר עוד שתי שנים תהיה אותה שנה חלק מחזקה שלימה. לכן, אפשר לב"ד לקבל עדות על כל שנה בפנ"ע, ואע"פ שבודאי כל אחת מהן אינה מורה על חלות שלם בפני עצמו.

כנראה, הרמב"ן והר"ן בסנהדרין לא חלקו זה על זה בענין איזה דברים נחשבים התחלת דברים אחרים; המחלוקת ביניהם היא רק אם עדות על דבר שהוא התחלה נחשבת דבר שלם – הרמב"ן סבר שעדיין צריכה דבר אחר (הצטרפותה עם העדות של הכת השניה) להשלימה לדבר שלם, והר"ן סבר שנחשבת דבר שלם בפני עצמה.

לפי המהלך הזה של הר"ן מתורצות ג"כ כל הקושיות שהוקשו לשיטת הרי"ף ואחרים לעיל. ועיין לעיל מה שכתבתי בענין איך הבין הר"ן שיטת ר"ע.

ז. שיטת הר"ן בכבא בתרא

אבל עיין בר"ן בפירושו לב"ב כאן שהסביר כוונת רש"י באופן שלישי. כתב הר"ן:

גבי קטנה היינו טעמא דלא מצטרפי משום דכל כת וכת אקטנה קא מסהדי, שאין אחד מהן מעיד אפילו בהתחלת גדלותה, שאפילו קטנה שבקטנות אפשר שיהא לה שער אחד ושומא בעלמא הוא. אבל בעדות חזקה כיון שהם מעידים

⁴⁷ בענין ההתייחסות של פירוש זה, עיין בהקדמה לפירוש זה במהדורת מוסד הר' קוק, וגם בקובץ הערות ליבמות ב"ידיעות נכבדות" בראש הספר.

שהוא מוחזק בה כאדם המוחזק בשלו, עדות גמורה היא, דמדינא בהכי סגיא. ועד כאן לא בעי ג' שנים אלא משום דרעא טענתיה דאידיך כשאין לו שטר, הילכך בכה"ג מצטרפי אהדדי דדבר גמור הוא.

בפשטות, הר"ן הביא כאן שני חילוקים נפרדים בין עדות על שתי שערות לעדות על חזקת ג' שנים.⁴⁸ הראשון, כמש"כ בפירוש הר"ן לסנהדרין המובא לעיל, ששערה אחת אינה מורה כלום אפילו על התחלת הגדלות של קטנה, בניגוד לשנה אחת מחזקה שבאמת מורה על התחלת חזקה שלמה. והשני, שבאמת אפילו אם מעידים על שנה אחת מחזקה, נחשבת עדותם יותר מהתחלה – "עדות גמורה היא, דמדינא בהכי סגיא." כיון שריעותא⁴⁹ או תפיסה,⁵⁰ שבה תלוי עיקר החזקה, כבר היתה בתוך אותה שנה, פשוט שהעדות עליה אינה עדות על חצי דבר, כיון שמגידה על עצם החזקה.⁵¹

לפי הסבר זה בדברי הר"ן, שנכללים בדבריו שני תירוצים נפרדים, שחילוקן כולל מקרים הרבה ולא חזקה בלבד, אם יש עדים המעידים על דבר שמורה על התחלת דבר שני, עדותם כשרה, ואע"פ שאינם מעידים על חלות שלם כחזקה, כיון שמורים דבר מחודש שחשוב לבית דין. ועל זה הדרך בעצמו אפשר ליישב שיטתו עם שאר סוגיות שבש"ס המתייחסות לחצי דבר, ועיין מש"כ לעיל בזה בשיטת הר"ן בסנהדרין.

⁴⁸ הסבר זה מדויק בלשונו, שמתחלה כתב שהשערות אינן אפילו "התחלת גדלותה" ולבסוף כתב "דמדינא בהכי סגיא, וא"א לומר שכוונת שניהם לדבר אחד שכל שאינו נכלל ב"מדינא בהכי סגיא" אינו נחשב אפילו התחלה, שא"כ אין צורך להמשכת דבריו ש"אפילו קטנה שבקטנות אפשר שיהא לה שער אחד ושומא בעלמא הוא" – תיפוק ליה דמדינא לא סגיא בשערה אחת. ע"כ מבואר שכוונתו כמו שכתבתי, שאפילו דברים שנחשבים רק התחלות נחשבים דברים שלמים להכשיר עדות עליהם. גם יש יתרון חיצוני לפי זה, שהשתא שיטתו קרובה יותר לשיטת חידושי הר"ן בסנהדרין, ועיין לעיל בהערה 54 לענין התייחסות הר"ן לאותם חידושים.

⁴⁹ עיין חידושי הרמב"ן לב"ב דף מב.

⁵⁰ עיין חידושי הריטב"א לב"ב כט., אבל אפשר שאפילו הריטב"א לא כוון לזה. ואכמ"ל.

⁵¹ עיין באהל תורה (ב"ב דף נו) שלא הבין את הר"ן כשפירשתי ולכן הקשו קושיא עליו שם שמתורץ לפי דרכינו.